

Lucija Mulej

**William James: Pragmatizem in volja do verovanja. Ljubljana:
Krtina, zbirka Temeljna dela, 2002
224 strani (ISBN 961-6174-39-8), 2.800 SIT**

prevod Marko Šercer, spremna beseda Marjan Šimenc

William James (1842-1910), ameriški filozof in psiholog, je v filozofiji uvedel pojem pragmatizma; dileme o očetu te nove filozofske usmeritve so obstajale že v času njegovega akademskega delovanja; kot klasična pragmatista se navaja zlasti Johna Deweya, ki svojo različico poimenuje eksperimentalizem in instrumentalizem, ter F.C. Shillerja oziroma humanizem. Da ne bi že na samem začetku vnašali ambivalentnosti, naj omenim, da je tudi James za svojo filozofsko pozicijo vpeljal naknadno druge oznake: radikalni empirizem ter pozneje pluralizem. James *Pragmatizem* objavi že kot uveljavljen mislec (v Ameriki je sicer pridobil takojšnjo slavo in status očeta psihologije z delom *Principi psihologije*), vendar so ga nekateri sodobniki radikalno odklanjali (denimo **Moore**, Russell), zlasti v pragmatističnem pojmovanju resnice. Srčika Jamesove ideje je na prvi pogled enostavna. Gre za metodo razjasnjevanja idej in konceptov, kar je skozi celotno delo pojasnjevano nazorno in konsistentno.

V Sloveniji pragmatizem ni posebej sloveča filozofska smer – prevečkrat se ga povezuje z oportunitizmom in koristoljubnostjo, res pa je tudi, da po svoji naravi ni čisto filozofski, kar je povezano med drugim z dejstvom, da je James predaval tudi *nefilozofom*. Knjiga je razdeljena na osem predavanj; relevantna opomba se torej nanaša na publiko, kateri je James predajal svoje misli (le-ta ni bila ozko akademsko izbrana). Predavanja so bila namenjena širšemu občinstvu, kar je povezano z njegovo osrednjo nazorsko-filozofsko pozicijo, ki za tedanji čas ni bila klasična. V prvem predavanju sistematično razdela osnovno razlikovanje v filozofskem mišljenju in pravi, da ima vsakdo – ne zgolj prosvetljeno izobraženstvo – sebi lastno filozofijo. Mnenja je, da ima veliko težnjo v kateremkoli filozofiranju temperament. Sledeč le-temu izpostavi dva osnovna tipa mišljenja, in sicer racionalistično oziroma trdournno in empiristično oziroma milournno mišljenje. Empirizem nudi dejstva brez religije, racionalizem pa religijo brez dejstev. Sam skuša najti vmesni prostor med tema skrajnostima. Skozi filozofsko analizo tedanjih priznanih filozofov, zlasti anglo-saksonskega območja (Green, Cairda, Bosanquet, Royce, Ladd, Spencer itd.), in smeri publiko elegantno popelje do poante pragmatizma, ki “*ohrani tako srčen odnos z dejstvi in za razliko od Spencerjeve filozofije ne začne niti ne konča z usmerjanjem pozitivnih religioznih konstrukcij proti izhodnim vratom – tudi njih obravnava srčno*” (str.34).

Kaj dejansko pragmatizem vnaša novega? V drugem predavanju nadrobno razlaga značaj te usmeritve; korelira s praktičnostjo in dejansko je nekoliko neklasično filozofski. V njem prevladuje empiristični značaj, vendar *a priori* ne zavrača metafizike. Pragmatist se namreč obrne proč od abstrakcije in nezadostnosti, od verbalnih rešitev, od slabih argumentov, od fiksnih načel, od zaprtih sistemov ter izmišljenih absolutov in počel. Obrne se torej k stvarnosti. V tem predavanju je kontemplacija usmerjena v resnico, ki jo podrobno sicer razdela v šestem predavanju. Razločuje med novo in staro resnico. Nova resnica po Jamesu mehča prehode, je torej posredujoča med starimi mentalnimi slikami in na novo nastalimi. Na ta način se vedno prikaže minimalen pretres in maksimalna kontinuiteta, sicer tej noviteti ne moremo reči resnica. Neupoštevanje vloge starejših resnic, ki je vir neupravičenih kritik, usmerjenih proti pragmatizmu, James izpostavi na zanimiv način. Predočda, da je zvestoba le-tem inherentnega pomena, če želimo pomesti z lastnimi predsodki. In to je tudi, lahko bi rekli, bistvena vrednost pragmatizma pred izrazitimi dualizmi tipa bog-materija: pragmatizma namreč ne zanimajo nobeni sklepi, razen tistih, ki jih naš um in naše izkušnje izpeljejo skupaj, in zatorej nima nikakršnih vnaprejšnjih predsodkov proti teologiji.

Pravi, da “*če se izkaže, da imajo teološke misli neko vrednost za konkretno življenje, bodo za pragmatizem resnične, v smislu, da so v toliko dobre. Koliko bolj bodo resnične, je v celoti odvisno od njihovih zvez z ostalimi resnicami, ki jih je prav tako potrebno priznati*” (str.49).

V tretjem predavanju se James loti pragmatične obravnave posameznih metafizičnih problemov. V četrtem pa razpravlja o kozmogonskem vprašanju enega in množstva. Na tem mestu podajam refleksijo obeh predavanj skupaj, ker je moč najti mnoge vzporednice. V primeru, da metafizične spore podvržemo njegovi metodi, ki sledi praktičnim posledicam, neposredni kontekst jasno kaže, da je metoda mišljena polemično. Z intervencijo v metafizične spore (s pragmatizmom) pojmovanja povežemo s konkretno ravni in tako testiramo njihov pomen. Kot pravi James: “*Presenetljivo je videti, koliko filozofskih preprirov se sesede v brezpredmetnost, če jih podvržeš temu preprostemu testu sledenja konkretnim posledicam*” (str. 81). Kot v do sedaj obravnavanih predavanjih tudi v tem izpričuje izrazito poznavanje filozofije: tako (med drugimi) sooča Berkeleya (materialna substanca), Locka in Huma (duhovna substanca) in zaključí, da *Bog* kot princip ni nič boljši kot *Materija*, razen če več obeta. Pravi pomen materializma in spiritualizma torej leži v različnih čustvenih in praktičnih privlačnostih in ne v dlakocepskih abstrakcijah o notranjem bistvu materije ali o metafizičnih atributih Boga. Materializem namreč pomeni zanikanje večnega moralnega reda, kar je inherentno spiritualizmu; nenazadnje sam James pravi, da v pesnikih, kot sta Dante in Wordsworth, to prepričanje živi in je najverjetneje vrojeno kot globlja potreba naših src.

V petem predavanju skuša najti povezavo metafizike in spiritualizma na bolj implicitni ravni; zanima ga korelacija med pragmatizmom in zdravorazumskimi, ontološkimi izhodišči. Če predpostavimo, da absolutna enost (skladno z metodo) kot hipoteza o *Vsevednem Znalcu* obstaja, vidimo luknje neznanja na ontološki ravni, ki spoznavanje najverjetneje omogočajo (univerzalnost se gradi na izključitvi). Avtor se na tej točki ponovno naveže na resnico, tako staro kot novo, in ugotavlja, da naš temeljni mišljenjski obrazec temelji na zdravorazumskih predpostavkah, torej na starih resnicah, ki so jih dohnali že naši daljnji predniki. Ta odkritja prednikov po Jamesu tvorijo ravnovesje razvoja človeške misli in s tem tvorijo stopnjo zdravega razuma. Zdravi razum se torej pokaže kot popolnoma določena stopnja v razumevanju stvari; vendar pa so in še vedno obstajajo umi, ki so kdaj posumili, da zdravi razum ni popolnoma resničen. Na makro družbenem nivoju to vlogo igraata zlasti znanost in kritična filozofija, ki meje zdravega razuma prebijata, s čimer se preneha naivni realizem, kot to imenuje James.

V šestem predavanju analizira pragmatistično pojmovanje resnice. Pravi, da resnica ideji ni inherentna, pač pa da se ji dogodi. Gre torej za proces samoverifikacije skozi čas; validnost ideje je torej proces njene validacije. Ni naključno, da je imela aplikacija Jamesove metode na vprašanje o resnici največji odmev. Bistvo njegove teze je namreč v tem, da skladnosti, ki je nujen pogoj za resničnost, ne vzame samoumevno. Zaveda se nezadostnosti tega pogoja (skladnosti), saj je potrebno razločevati med terminoma kot sta skladnost in realnost. James njun pomen ne razume fiksno, pač pa pravi, da je temeljna razlika med različnimi pojmovanji resnice povezana s teorijo pomena. Bistvo resnice je, kot eksplicitno razvija, v verifikaciji, ki predpostavlja naprednost, harmoničnost in zadovoljivost zvez in prehodov skladnega dokazovanja te resnice. Ne smemo pa pozabiti, da je praktična vrednost resničnih idej izpeljana iz praktične pomembnosti njihovih objektov za nas. Torej primarno in na zdravorazumski stopnji resnica nekega stanja duha pomeni funkcijo vodenja idej, ki se izplača. Hkrati pa je potrebno poudariti, kot pravi James, da so potencialni procesi preverjana (hipoteze/definicije, principi) resnični prav toliko kot popolni procesi verifikacije. Stvarnost nam namreč ni dana v *Absolutu*, ali kot pravi Hegel, se celota gradi na meji, univerzalnost pa na izključitvi. Gre namreč za to, da skozi procese verifikacije iščemo mozaično skladnost naših idej z realnostjo, kjer pa vedno obstaja meja, ki naše spoznavanje šele omogoča. Prepričanja so torej neka pravila za delovanje; so že utrte poti, in zato James zaključuje, da nas ideje vodijo. V tem smislu čistega izkustva nikoli ni, saj je vedno posredovano skozi konceptualne in mentalne mape, ki izkustvo naredijo predvidljivo. Seveda so izjeme, kot pravi avtor, v manjšini posameznikov, ki meje zdravega razuma postavljajo pod vprašaj. Vendar izguba

prvotne čistosti ni tragična. Prvotno je bila namreč polna neurejenosti, tj. kaotična. Konceptualne mape pa nam nudijo ontološko varnost – torej pragmatičnost.

V zadnjih dveh predavanjih, tj. sedmem in osmem, na eni ravni sooča pragmatizem in humanizem, na drugi pa pragmatizem in religijo. S humanizmom se osredotoči na posameznika v svetu pragmatizma; zanima ga zlasti njegovo posamično izkustvo resnice. Iz koncepcije prej omenjenega čistega izkustva sledi, da je v radikalnem smislu edina realnost "tok izkustva". Naša percepcija pomeni zgolj eno od možnih variant interpretacije – James izpostavi tri: interpretacija skozi zdravo pamet, znanost in kritično filozofijo. Iz tega vidika pragmatična metoda ne izvira iz sledenja koristim, pač pa iz sledenja strukturi realnosti in našega spoznavanja. Očitno postane, da James ni naiven utilitarist, pač pa nam poglobljanje v pragmatizem dokazuje načelnost njegove teorije. Če se vrnemo h konceptualizaciji resnice, postane očitno, da je na mestu človeška intervencija. Teorija resnice ni zgolj genetična teorija, pač pa teorija pomena in reference. Navsezadnje to pomeni, da človek vzpostavlja resnico in svoja prepričanja. James veliko razglablja o alternativah svobodna volja *versus* verovanje; vsi želimo verjeti, da delujemo s svobodno voljo, vendar nas James strezni, da smo kot posamezniki nepopolni, in da zatoorej hočemo oboje: dejstva in upanje, znanost in religijo.

William James bralca popelje v nov svet, z novimi predpostavkami. Odpira nova obzorja in morda to širo prostranstvo najbolje izraža njegova izjava (str.156): "*Sam sem pripravljen sprejeti vesolje kot resnično nevarno in pustolovsko, ne da bi se zaradi tega umaknil in se cmeril – ne grem se več.*"

Nikola Janović

Jean-François Lyotard: Postmoderno stanje – poročilo o vednosti.
Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo, zbirka Analecta, 2002
114 strani (ISBN 961-6376-11-X), 2.821 SIT

prevod Simona Perpar Grilc

Lyotardovo *Poročilo o vednosti* v najrazvitejših družbah je v času po izdaji (leta 1979) nedvomno izzvalo veliko burnih debat o pravih iger v znanosti, literaturi in umetnosti. Vrsta polemik in debat, ki v svojih različicah trajajo še danes, je neposredno prispevala k polarizaciji svetovne filozofske in znanstvene skupnosti na zagovornike postmoderne stanja in tiste, ki zavračajo postmoderno stanje v znanosti. Gledano iz epistemološkega stališča se *Poročilo o vednosti* ukvarja s *stanjem vednosti* – »*postmodernim stanjem*«, ki ga moramo razumeti v dialektičnem razmerju (krize) znanosti do (krize) pripovedi. Diskurz, ki ga Lyotard obravnava, da bi pokazal na krizno razmerje znanost/pripovedi, je (meta)diskurz filozofije vednosti – epistemološki diskurz, ki ima neko avtoritativno funkcijo legitimiranja pravil znanstvenega diskurza. Prav v tem (meta)diskurzu je po Lyotardu prišlo do epistemološkega preloma, ki je vplival na pravila igre legitimiranja vednosti in odprl vprašanja o veljavnosti institucij in možnosti konsenza pri določanju vrednosti resnice. Napredek v znanosti, kriza univerzitetne institucije ter kriza metafizične filozofije so tako le nekateri od pokazateljev izgube resnice, resnice izvrševalcev narativne funkcije – tistih junakov, ki so se iz določene pragmatike (napredka znanosti, aplikativnih raziskovalnih dejavnosti itd.) znašli na nestabilnih tleh heterogenih jezikovnih kombinacij (iger), kjer se mešajo vplivi moči, družbene (ne)pravičnosti in znanstvene (ne)resnice. Vsi ti vplivi na nek način determinirajo današnjo nestabilno življenjsko realnost skozi jezikovne partikule, ki so razpršene v vrsto narativnih, deskriptivnih, denotativnih itd. jezikovnih elementov, katerih